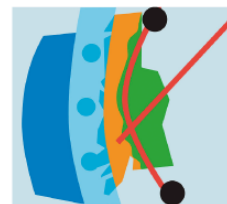

Rapport från projektet Kustzonsplanering och Landsbygds- utveckling i norra Bohuslän

Lysekil
Munkedal
Sotenäs
Strömstad
Tanum

Kulturmiljöarbete i norra Bohuslän

En framtidsinvestering

Temagrupp Vårt Kulturarv

2010-01-20

Projektet finansieras av Naturvårdsverket, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Västra Götalandsregionen, NUTEK och kommunerna.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	3
1 Inledning	4
1.1 Uppdraget	4
1.2 Organisation	5
1.3 Arbetsformer	5
1.4 Arbete i temagruppen	6
2 Nulägesanalys	7
2.1 Fakta nuläge	7
2.1.1 Nationellt kulturmiljöarbete	10
2.1.2 Regionalt kulturmiljöarbete	12
2.1.3 Kommunalt kulturmiljövårdsarbete	13
2.1.4 Världsarv Tanum	15
2.1.5 Den ideella föreningsrörelsens kulturmiljöarbete	17
2.1.6 Redovisningar av anläggningar och objekt i GIS	17
2.1.8 Besöksmålsutveckling	21
2.2 Omvärldsanalys	21
2.3 Analys av nuläget	24
3 Framtidsscenarion	24
3.1 Scenario 1	24
3.2 Scenario 2	25
3.3 Visioner för framtiden	25
4 Förslag till utveckling	25
5 Förslag till framtida organisation	26
6 Referenser	26
7 Bilagor	30

Omslagsbild: Byggnad på Otterö, Tanums kommun

Sammanfattning

”För en miljömässigt hållbar utveckling krävs att miljöns kulturvärden – kulturmiljökvaliteter – är inbyggda i samhällets förhållningssätt och att kulturmiljön i hela sin bredd ses som en resurs i samhällsutvecklingen.”
(Raä 2004:3-7)

Det är viktigt att i samhällsplaneringen bruka mark och vatten på ett hållbart sätt. Kulturarvet bör också brukas på ett hållbart sätt och levandegöras för både boende och besökare. Genom att bruka, vårda och värna kulturarvet, ger vi oss själva, besökare och turister en definition och förankring av vad Bohuslän är och har varit över tid.

Genom att se till helheten och få en överblick istället för att fokusera på enskilda objekt i våra fem kommuner, kommer vi att stå bättre rustade när det gäller kulturarvet.

I nuläget kan vi konstatera att vi är attraktiva när ca 55 000 helårsboende blir till ca 200 000 på sommarhalvåret. Detta ställer stora krav på samhällsplaneringen i de 5 nordliga bohuskommunerna. (Omvärldsanalys ICZM-08)

Vår attraktivitet vilar på värdena:

- Naturen och landskapsbilden
- God tillgänglighet till natur och hav.
- Kulturhistoriska värden
- Levande kustsamhällen.

Kulturmiljön är en viktig faktor för utvecklingen i kommunerna. De kulturhistoriska värdena visar på en stor bredd, från fornlämningar, till fiske sillperioder, badkultur och turism. Allt skapar en sammanhållen kontinuitet från tidigaste stenålder fram till dagens besöksmål, och allt kan tydas i landskapet.

Vi har ett ansvar för kulturarvet i ett globalt perspektiv. För att medvetandegöra oss behöver vi information och kunskap.

Arbetsgruppen föreslår följande:

- **Att** nuvarande samarbetet fortsätter i kmv-frågor i regelbunden form.
- **Att** temagruppen ges ansvar att intensifiera samarbetet mellan kommunerna, och Länsstyrelsen och Västarvet.
- **Att** varje kommun inrättar en arbetsgrupp med företrädare för planeringssidan, kultursidan och Bohusläns museum/Västarvet för regelbundna samtal om projekt, planarbete och omvärldsanalyser.
- **Att** samverkan mellan kulturmiljövård och naturmiljövård förtydligas vilka tillsammans ger kustområdet dess karaktär.

- **Att** kraftsamla kring fortsatt översyn av planer där kulturvärden finns, uppdatera och utveckla synen på kulturvärdena.
- **Att** inspirera nya målgrupper att ta del av mångfalden av kulturvärdena.
- **Att** söka nya former för fadderverksamhet för kulturvärden.
- **Att** öka intresset för internationellt kulturmiljöarbete.

Ett hållbart samhälle innefattar kulturarvet i allra högsta grad.

1 Inledning.

Strukturbilden visar de fem kommunernas innehåll: från kust med öppet hav och kustnära bebyggelse till jordbruksområden, ensamgårdar och fjällbygd.

Bilden ger också en vink om den mångfald av kulturarv/kulturmiljöer, som inryms i ett sådant mångfasetterat område.

Några exempel på kulturmiljöer/ kulturarv:

- **Öppet Hav:** farleder, fyrar, sjömärken, förlisningar, vrak, berättelser och sägner.
- **Skärgård:** farleder, sjömärken, enslinjer, hamnlägen, lastageplatser lämningar efter fiske, vadbodar, trankokerier/sillsalterier, fornlämningar, stenbrott, berättelser och sägner.
- **Kustnära områden:** kustsamhällen, bryggor, fornlämningar, stenbrott, tegelbruk, jordbruk, betesgång, berättelser och sägner.
- **Inland:** fjällområden, fornlämningar, kvarnar, fägator, vägar, bostäder, smågårdar, torp, jakt, fiske, berättelser och sägner.

1.1 Uppdraget

Arbetsgruppen är en samarbetsgrupp mellan de fem kommunerna i norra Bohuslän, Västarvet och Länsstyrelsen. Gruppen har arbetat med att i projektet "Kustzonsplanering och landsbygdsutveckling", beskriva kulturarvet i norra Bohuslän samt analysera behov av utvecklingsarbete.

Gruppens uppgift enligt uppdragsbeskrivningen var att:

- Redovisa kända objekt och miljöer samt redovisa dessa i gemensamt GIS-system. Samverkan skall ske med GIS-gruppen och GIS-samordnare.

- Inventering och förteckning av befintliga dokument t ex kulturminnesvårdsprogram, inventeringar och annan relevant litteratur.
- Analysera behov av ytterligare inventeringar, utvärderingar och skydd.
- Peka ut särskilt intressanta och skyddsvärda objekt i ett helhetsperspektiv över de 5 kommunerna.

1.2 Organisation

Många olika kompetenser och erfarenheter ryms i arbetsgruppen och den har bestått av följande personer:

Strömstads kommun:

Emma Larsson, planeringsarkitekt, Miljö- och byggförvaltningen.
Jan Palmblad, kultur och informationschef.

Tanums kommun:

Eva Kihlberg, kulturadministratör, rapportens redaktör.

Munkedals kommun:

Jan-Olof Karlsson, kulturutvecklare.

Lysekils kommun:

Marianna Andersson, kultursekreterare.
Jon Resmark, planarkitekt, Gis-gruppen har funnits att tillgå vid behov.

Sotenäs kommun:

Kristina Cardevik, kultursekreterare. Sammankallande.

Länsstyrelsen:

Mats Herklint, handläggare på kulturmiljöenheten.
Gunnar Wockatz, handläggare från samhällsbyggnadsenheten.

Västarvet:

Lars-Erik Hammar, processledare.

1.3 Arbetsformer

Arbetsgruppen har träffats tio gånger på olika platser i de fem kommunerna och vid Bohusläns Museum och Länsstyrelsen i Uddevalla.

Vi har arbetat med inventering av tillgängligt material i kommunerna. Ambitionen har varit att lokalisera vilken typ av material som planerare har till sitt förfogande, och vad slags material som saknas.

Kartläggningen av materialet visar en stor bredd med mycket olika utseende. Materialet är till viss del omfattande, men också till stor del obearbetat och därför

Bohusläns kultur- och naturarv består av många olika delar som är beroende av varandra. Gunnarsbo.

svårtolkat för praktiskt planarbete. Framförallt saknas en sammanhållen struktur och översikt som gäller alla fem kommunerna tillsammans.

1.4 Arbete i temagruppen

Gruppen har lagt ner mycket tid på att inventera, dokumentera och analysera:

- Inventering av de fem kommunernas, Västarvets och Länsstyrelsens dokumentation av kända kulturmiljöer och objekt. Sammanställningen redovisas i en särskild bilaga. (Bilaga 1)
- Det gemensamma GIS-systemet där även fyrar och sjömärken lagts in.
- Analys av behovet av kulturmiljövårdsprogram med tidsbundna handlings- och åtgärdsplaner.
- Analys av behovet av ytterligare inventeringar, utvärderingar och skydd.
- Analys av hotbilder för ännu inte lagskyddade och framtida kulturmiljöer och objekt.

- Analys har gjorts av behovet av permanent nätverk för samverkan i kulturarvsfrågor.
- Bohusläns Museum planerar att på sin hemsida under "Utgångspunkten" lägga in en särskild portal för planerare, med material från de olika kommunerna.
- Stenseminarium hölls i Hamburgsund 2009-10-10 i Västarvets och Tillväxts Bohusläns regi, med nätverksbyggande som resultat.
- Arbetsgruppen har i samarbete med Ann Mari Westerlind initierat ett projekt om uppföljningen av bebyggelseutvecklingen i Bohuslän.

Ann Mari Westerlind genomförde under 1970 och början av 80-talen en brett upplagd studie av Bohusläns kustorter. Studien finns redovisat i 8 kommunrapporter och en huvudrapport "Bebyggelsens tillväxt och framtid". Uppföljningen kommer att utgöra ett viktigt underlag för den strategiska kustzonsplaneringen och för information och samtal om bevarande och utveckling av kulturmiljön. Projektet är en del i uppföljningen av miljö kvalitetsmålet om hav i balans och en levande kust och skärgård. (Bilaga 2)

2. Nulägesanalys

Med **kulturarv** avses både materiella och immateriella uttryck. Allt ifrån traditioner, idéer och värden som vi medvetet och omedvetet övertar från tidigare generationer till fornlämningar, bebyggelsemiljöer och arbetsmiljöer.

Med **kulturmiljö** menas den av människan påverkade fysiska miljön. Det kan gälla alltifrån enskilda objekt till stora landskapsavsnitt.

Vi har alla ansvar för vårt kulturarv. Det ligger inte bara på myndigheter utan på oss **alla** som medborgare och besökare. Det ger oss goda **möjligheter** till kunskap och identitet.

Inom kulturmiljön har fokus har gått från intresset för enstaka företeelser till att gälla större områden och sammanhang, den totala kulturmiljön och intrycket av den.

"De kulturhistoriska värden som framhålls för kustområdet är områdets stora variation på fornlämningar, kulturlandskapet som i övrigt präglas av småjordbruk i ensamgårdar, samt kustens fiskelägen och stenbrott " (NBK-78:35)

2.1 Fakta nuläge

Integrering av kulturminnesvården i planarbetet poängterades redan på 1970-talet i "Obrutna kusten", när man började att diskutera samarbetet mellan kommunerna i norra Bohuslän: "Kulturminnesvården bör **integreras** i samhällsplaneringen bl. a så att planerings- och säkerhetsåtgärder för kulturminnesvården, naturvården och de

areella näringarna samordnas". Detta går helt i linje med de nationellt beskrivna arbetet via Riksantikvarieämbetet.

Varför ser den kulturhistoriska kartan ut som den gör idag?

Orsakerna ligger i olika planeringsförutsättningar genom åren. Medan fornlämningarna har haft ett tydligt lagskydd och därmed bevakning sedan lång tid tillbaks är det först under de senaste 40 åren som vår kunskap om bebyggelsehistorien har vidgats och fördjupats.

1970-talets byggnadsinventeringar har använts som underlag till såväl översiktplaner som detaljplaner. De genomfördes parallellt med mer strategiska planarbeten såsom "Obrutna kusten", där främst generella värden eftersöktes. Samtidigt ökade också antalet inventeringar av specialområden såsom fyrar, vägar, prästgårdar. Initiativet kom oftast från Riksantikvarieämbetet/Länsstyrelser som såg behov av underlag för t ex byggnadsminnesförklaringar.

Efterhand lades kunskaperna samman och de förhistoriska och historiska kulturarven kunde ge stöd åt varandra, så att vi med större säkerhet kunde uttala hela landskapsavsnitt som bevarandevärda.

Utpekandet av **riksintresseområden** är exempel där den **generella bilden** är av huvudsakligt värde, medan **kulturmiljövårdsprogram** är exempel där både **generella och specifika kunskaper** skapar områden värda att bevara.

Parallellt med fornlämnings- och bebyggelsearbetet ökade också inventeringar och analyser av det kulturhistoriska naturlandskapet, dvs. vilka spår från t ex jordbruk som fortfarande går att avläsa i landskapet.

Kullerstensatt gränd vid Kaptensgården i Grebbestad.

Bohuslänska kusten är ett mycket uppskattat kultur-och naturarvsområde. Tjurpannan.

Fortfarande är det dock lång väg till att vi sammanslår kultur- och naturvärden. De senare inventeras och undersöks oftast via Länsstyrelse (eller privata firmor) och inte via de kulturhistoriska museerna som är fallet med fornlämningar och bebyggelse.

Det finns idag tydliga ambitioner att föra samman dessa kunskaper och många kulturhistoriska museer väljer idag att tillsätta tjänster inom naturkunskap och/eller ekologi

Norra Bohuslän är attraktivt!

I rankning av "Årets turistkommun 2007" hamnade tre av våra fem kommuner på "Tio i topp-listan" i Sverige. De fem kommunerna i norra Bohuslän har tillsammans 55 000 helårsboende invånare. Under sommarhalvåret ökar befolkningen kraftigt. Då vistas ungefär 200 000 personer i området samtidigt.

Detta ställer stora krav på kommunala verksamheter. Attraktivitet innebär vinster för samhället som låg arbetslöshet, ett aktivt samhälle med bättre basservice och möjligheter för en stark besöksnäring.

Turismen och besöksnäringen kommer att spela en allt större roll, enligt omvärldsanalyser från Kustzonsprojektet, Länsstyrelsen, Regionen och Riksantikvarieämbetet.

Kulturarvet liksom naturarvet är resurser som behöver hushållas med. För att kunna göra detta behöver vi vårda och värna för att kunna bruka/tillgängliggöra.

Vår bild av Bohusläns förhistoria utgår egentligen från två enkla förutsättningar, exploateringsinsatser och forskningsinsatser.

Exploatering är den klart dominerande orsaken till undersökningar. Endast ytterst få forskningsundersökningar har genomförts. Då exploatering oftast sker i samhällens och städernas närhet samt företrädesvis på lättbyggd f.d. jordbruksmark är det den historien vi känner bäst.

Vägbyggnation i mer orörd terräng är vanlig och därför är kunskapen om stenåldersboplatser och andra fornlämningar god. Under senare år har vi fått ny teknik som tar nya områden i anspråk. Vindkraftsetableringar sker oftast i orörda landskapsavsnitt och här brister våra kunskaper då dessa s.k. fjällområden är relativt sparsamt inventerade. Främst avseende gångna tiders markanvändning i form av utmarksbebyggelse, rid- och vandringsleder, vinterleder, etc.

Inom kulturarvsområdet finns stort antal programförklaringar, visioner, måldokument, strategier, styrsystem mm. De finns på internationell, nationell och regional nivå. Det är bara resurserna att förverkliga allt som saknas!

2.1.1 Nationellt kulturmiljövårdsarbete

Inom kulturarvsområdet finns stort antal programförklaringar, visioner, måldokument, strategier, styrsystem mm, på såväl internationell som nationell och regional nivå. Det är bara resurserna att förverkliga allt som saknas!

Det finns en koppling mellan framväxten av nationalstaten och både verksamheter och lagar för att bevara "kulturarvet". I Sverige har kulturminnesvården, eller med ett modernare ord kulturmiljövården, en lång historia. Ända sedan 1500-talet har det kyrkliga kulturarvet omfattats av en bevarandelagstiftningen. Genom 1666 års "Plakat och Påbud om Gamla Monumenter och Antikviteter" fick Sverige världens första egentliga "fornminneslag".

Riksantikvarieämbetet, har haft det nationella ansvaret för kulturarvet allt sedan dess. I den nu gällande Kulturminneslagen tillhör såväl det kyrkliga kulturarvet som fornlämningarna fortfarande kärnvärdena, men dagens kulturmiljöarbete är en betydligt mer sammansatt verksamhet.

Med tiden har det uppstått en allt större variation mellan länen, både organisatoriskt och verksamhetsmässigt. Under de senaste 20 åren har förutsättningarna för kulturmiljöområdet och för de offentliga, regionala kulturmiljöorganisationerna

Snickarglädjen har blivit en del av det bohuslänska kulturarvet.

påverkats av en rad faktorer som globaliseringen, regionaliseringen och framväxten av nya "kulturmiljöaktörer" inte minst genom allt fler privata "kulturmiljöföretagare".

För några år sedan kom länsstyrelserna, länsmuseerna, Kulturrådet och Riksantikvarieämbetet överens om att dessa var "fria aktörer i förhållande till varandra med olika roller och ansvar" och att samverkan skulle vara frivillig och ske utifrån respektive organisations förutsättningar".

Kulturmiljöarbetet slår igenom inom många områden. Det är en komplex bild och någon räknade nyss ut att kulturmiljön fanns med inom drygt 40 nationella målområden. Ett par riktigt tunga dokument är t ex den nationella hushållningsstrategin "**Hållbar utveckling**" från 2006, samt den **européiska landskapskonventionen** från 2007, som ännu inte ratificerats i Sverige.

Den nuvarande regeringen har genom kulturutredningen genomfört den största genomlysningen av kulturpolitiken sedan 1970-talet. Nyligen presenterades den **kulturpolitiska propositionen 2009/10:3 "Tid för kultur"**. Av denna framgår att kulturarvet är ett av regeringens prioriterade områden. Bland de nya målen för kulturpolitiken står att det ska finnas ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas. Regeringen vill att samhället på olika sätt ska verka för kulturarvet bevaras och görs tillgängligt, men också att medborgarnas engagemang och

intresse för kulturarvet ska öka.

2.1.2 Regionalt kulturmiljöarbete

Dagens läns museer kan i mångt och mycket ses som en "professionalisering" av densamma. Läns museerna hade under många år ett nära samarbete med Riksantikvarieämbetet, men 1976 regionaliserades större delen av Riksantikvarieämbetets myndighetsarbete då länsstyrelserna övertog detta. Länsantikvariefunktionen inom Länsstyrelsen tillkom och kulturmiljövården fick därmed två regionala ben: ett beslutande och planerande, "länsantikvarien" på Länsstyrelsen samt ett kunskapsuppbyggande och utåtriktat, "landsantikvarien" på läns museet.

Den offentligt finansierade, regionala kulturmiljövårdens huvudsakliga utförarorganisationer är för Västra Götalandsregionens del Natur- och kulturarvsförvaltningen Västarvet och Länsstyrelsens del Kulturmiljöenheten. Även Göteborgs kulturförvaltning har ett visst statsbidrag för "regional kulturmiljövård". För museerna inom Västarvet är kulturmiljövården till en betydande del uppdragsfinansierad.

Västarvet är en förvaltning inom Västra Götalandsregionen och en betydande kulturarvsorganisation med närmare 250 medarbetare. Av dessa arbetar ca ett 50-tal anställda mer eller mindre med kulturmiljövård inom ett 10-tal institutioner på fler orter: Vitlycke museum, Vänersborgs museum, Kulturlagret, Lödöse museum, Göteborgs Naturhistoriska Museum, Studio västsvensk konservering, Byggnadsvård Nääs samt Forsviks Industriminnen. Västergötlands museum och Bohusläns museum är knutna till Västarvet genom samarbetsavtal.

Länsstyrelsen arbetar sedan 1976 med kulturmiljövård. Kulturmiljöenheten har ca 15 handläggare vilka är placerade på Länsstyrelsens kontor i Göteborg, Vänersborg och Mariestad. Den ena halvan av personalen arbetar med arkeologi och kulturlandskap och den andra halvan med projekt och byggnadsvård. Kulturarvet i norra Bohuslän hanteras huvudsakligen av enhetens medarbetare på Vänersborgskontoret; f n en arkeolog och en byggnadsantikvarie.

Även på den regionala nivån finns det gott om olika former av handlingsplaner. Ett par dokument som Länsstyrelsen och Västra Götalandsregionen gemensamt samverkat kring är den regionala utvecklingsvisionen för "**Agenda kultur- och natur-arv**", från 2005 samt programmen för "**Natur- och kulturturismen**" från 2008 respektive 2009.

För **Västra Götalandsregionens** del ska all kulturverksamhet utgå från "**Kulturvision Västra Götaland**", som antogs 2005. Det finns fem regionala handlingsprogram som berör kulturarvet:

- barn- och ungdom
- det livslånga lärandet
- det industriella kulturarvet
- det maritima kulturarvet
- natur- och kulturturism

De två sist nämnda handlingsprogrammen har extra stor relevans för kulturmiljöarbetet inom kustzonskommunerna.

För **Länsstyrelsens** del slår de nationella handlingsprogrammen igenom på ett ännu tydligare sätt än inom Västra Götalandsregionen. **Miljömålen** och **landsbygdsutvecklingen** är två områden som påverkar kulturmiljöarbetet.

Länsledningen har beslutat att all verksamhet inom miljöområdet ska bidra till fem strategiska, tvärsektoriella arenor:

- energi
- klimat
- vatten
- miljömål
- GIS

Specifikt inom kulturmiljöområdet kan nämnas t ex Länsstyrelsens strategier för fördelning av bidrag till kulturmiljön, för arbetet med byggnadsminnen samt för vindkraftsetableringar i kulturmiljöer.

Länsstyrelsen i Södermanland har haft regeringens uppdrag att ta fram ett handlingsprogram för att nationellt samordna de olika kulturmiljöverksamheterna, kallat **"Uppdrag 39"**. En del av förslagen i utredningen, bl. a om en stärkt samverkan mellan länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet, samt att till kulturmiljövården behöver riktas resurser för kompetensutveckling och kunskapsunderlag, finns även med regeringens proposition.

I Västra Götaland finns sedan flera år ett **tematiskt samarbete** mellan Kulturmiljöenheten och Västarvet, bl. a när det gäller länets **agrara kulturmiljöer**. Parterna har även tagit fram ett flerårigt, gemensamt program för det moderna samhällets kulturarv, **"Moderna Västra Götaland 2008-2013"**. Sedan några år pågår även ett samarbete kring det maritima kulturarvet; sjömärken och fyrar.

2.1.3 Kommunernas kulturmiljöarbete

Under de senaste 40 åren har det producerats en lång rad olika kommunala kulturmiljövårdsprogram. Programmen är av skiftande karaktär. En del bygger på totalinventeringar medan andra är selektiva. Många program presenterar utvalda miljöer och enskilda objekt som är värda att bevara. Ibland finns även åtgärdsförslag med restriktioner. Några har pedagogiska avsnitt om hur man bevarar gamla byggnader och redovisar vad som är speciellt för trakten.

Fast fornlämning, labyrint vid Tjurpannan.

Gemensamt för kulturmiljövårdsprogrammen är att de är trevliga böcker med ett intressant kulturhistoriskt innehåll. Ibland fungerar mer de som en trakts kultur/historiebok än som ett kommunalt handlingsprogram.

Utifrån kulturmiljövårdsprogrammet görs ibland **handlings/åtgärdsprogram** där miljöer och enskilda objekt presenteras, vad de innehåller och vilka planer de ingår i. Vad planeras inom området? Hur ser hotbilden ut? Vem/vilka ansvarsförhållanden finns? Åtgärds/handlingsprogrammen tas upp för revidering varje år och ingår naturligt i den kommunala planeringen.

För den aktiva kommunala kulturmiljövården krävs att det vid sidan av det traditionella kulturmiljöprogrammet finns ett politiskt beslutat handlings-/åtgärdsprogram.

Kommunens handlings/åtgärdsprogram för kulturmiljövården måste leva tillsammans med kommunens andra planinstrument. På detta vis skapas förutsättningar att lyckas med en god kommunal kulturmiljövård.

Exempel Tanums kommun:

Kuv-gruppen – Kulturminnesvårdsgruppen

Gruppen tillkom på Länsstyrelsens och kommunstyrelsens initiativ 1981, i

samband med tillkomsten av kommunens kulturminnesvårdsprogram. Kuv-gruppen består av politiker och tjänstemän inom samhällsbyggnad och kultur, samt antikvarie från Bohusläns museum.

Kuv-gruppens huvudsakliga ansvarsområden är följande:

- Bevarande av unika kultur- och naturvärden
- Skapa kännedom om hur renovering av befintlig bebyggelse kan ske
- Utse byggnadsvårdspristagare
- Medverka med kulturhistoriska synpunkter i planprocesser av nya exploateringsområden
- Medverka och stimulera till form- och färgkunskap bland allmänheten och utbildningsaktörer
- Anvisningar för bebyggelseutveckling

Samhällsbyggnadsavdelningen

I Tanums kommun finns en bygglovshandläggare som har byggnadsantikvarisk utbildning och bakgrund.

Kultur- och fritidsförvaltningen

Tidvis projektanställd personal som varit byggnadsantikvarie/kommunantikvarie.

Exempel Sotenäs kommun:

Sotenäs kommun har tillsammans med Bohusläns museum, tagit fram förslag till en ny metod för att göra ett uppdaterat kulturmiljöprogram, med utgångspunkt i tidigare insamlade uppgifter från en databas. Databasen har sammanställts genom dialog med föreningar och enskilda i Sotenäs kommun.

Det är Bohusläns museum som under hösten -09 arbetat fram förslaget till ett **kulturmiljöunderlag**. Ett viktigt, strategiskt och långsiktigt underlagsmaterial, vilket är av stor betydelse för den översiktliga planeringen. En del av kompletteringen av ÖP-handlingen görs utifrån inkomna samrådssynpunkter och innebär ett tillägg till handlingen i form av ett genomförandekapitel.

Kulturmiljöunderlaget är ett dokument med metod för kontinuerlig översiktlig planering, Detta bör antas av kommunfullmäktige. Det innehåller faktaunderlag och ställningstagande samt rekommendationer, som skall utgöra riktlinjer i den översiktliga planeringen.

För varje dokument bör finnas en beskrivning av metod för **uppdatering** och **aktualisering**. Ett årligt beslut kring aktualitet bör vara aktuellt.

2.1.4 Världsarvet Tanum

För att skydda jordens mest värdefulla kultur- och naturhistoriska miljöer tillkom Unesco konventionen om världsarv 1972. Att upptas på världsarvslistan innebär förpliktelser men är också hedersbetygelser som ger uppmärksamhet och prestige.

"De platser och miljöer som upptagits på världsarvslistan har bedöms som ovärderliga, inte bara för lokalbefolkningen utan för hela mänskligheten"
(Magnusson-02:3)

Bohusläns hällristningar är ett välkänt begrepp med stor attraktionskraft. Betydande koncentrationer finns i samtliga nordbohuslänska kommuner, men mest uppmärksammade är de i Tanums kommun.

Hällristningsområdet i Tanum togs upp på världsarvslistan 1994. Världsarvskommitténs motivering poängterar motivens variationsrikedom men också samspelet mellan ristningarna och 8000 år av kontinuerlig mänsklig bosättning och markanvändning. Det betyder att också dagens landskap ingår i poängterade värden vilket förpliktar.

Det är väsentligt att särskild hänsyn tas till världsarvsstatusen vid förslag om förändringar i markanvändning, bebyggelse, vägar etc. För att skapa förståelse hos markägare och andra nyttjare måste en långsiktig samverkan byggas upp där målet måste vara att alla involverade upplever stolthet över att vara delaktiga i områdets vård och utveckling.

Här ska markägare, Vitlycke museum, Underslös hällristningsmuseum och Tanums kommun tillsammans bidra till att ett varaktigt nätverk förverkligas. Idag finns goda exempel på insatser som visar på markägarintresset i form av den ideella föreningen Vandrings i Världsarv, med skapandet av vandringsled över ägo gränserna.

Här finns även Stiftelsen för dokumentation av Bohusläns hällristningar vars arbete i huvudsak berör ristningsområden utanför Världsarvsområdet.

I skrivande stund pågår en förstudie för sammanställning av genomförda kulturhistoriska inventeringar inom **Världsarvsområdet** samt planer på projekt för utveckling av området, inbegripet det s.k. världsarvsrådet. I rådet ingår representanter för Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen, Tanums kommun och Västarvet.

Det finns idag en förväntan på att världsarvsrådet tar ett tydligare ansvar för samordning av frågor rörande förvaltningen av Världsarvet, bl. a för den kulturhistoriska landskapsvården och områdets utveckling som besöksmål. Vid sidan av världsarvsrådet kan en ideellt baserad verksamhet, en lokal och handlingskraftig intresseorganisation, hjälpa till med förankringen av områdets alla värden hos kommunens invånare.

I detta sammanhang måste Världsarvsförskolan vid Vitlycke museum uppmärksammas. Här får den yngsta generationen ett naturligt förhållningssätt till hällristningar och till historien.

Den pågående samverkan mellan kommunerna Tanum och Italienska Capo di Ponte skapar en internationell och viktig uppmärksamhet till kulturarvet i norra Bohuslän.

Västra Götalandsregionen innefattar endast ett världsarv och därmed är en genomtänkt och framsynt förvaltning inte bara till gagn för den lokala kulturturismen utan påverkar i hög grad också bilden av hur regionen tar hand om sitt kulturarv.

"Den status och uppmärksamhet som världsarvsutnämningen ger innebär också en turistisk utmaning. Platser som bedöms vara av betydelse för hela mänskligheten bör också kunna informera och ta hand om besökare från andra länder på ett bra sätt"
(Magnusson-02:3)

2.1.5 Den ideella föreningsrörelsens kulturmiljöarbete

Det regionala, lokalt förankrade kulturmiljöarbetet växte fram ur hembygdsrörelsen.

I många landskap, bl. a i Bohuslän, utvecklades tidigt ett nära samarbete mellan landsantikvarien och hembygdsrörelsen. Ett samarbete som fortfarande är tydligt mellan Bohusläns museum och Bohusläns Hembygdsförbund med sina närmare 90 medlemsföreningar. Här finns traditionella hembygdsgårdar baserad på äldre jordbruks- och fisketekniker och arbetslivsmuseer. Här sker en omfattande lokal-historisk forskning som är unik.

I alla dessa föreningar finns sammantaget en fantastisk kunskapskälla, bland föreningsaktiva människor, men också i arkiv och föremålssamlingar. Här finns en detaljkunskap om lokala historiska förhållanden som ett länsmuseum, som oftast har en mer generell kunskapskälla, aldrig kan uppnå. Med sina möjligheter att vara verktyg för historisk förståelse är hembygdsrörelsen en viktig part i dialogen om samhällets kulturvärden och av stor betydelse för planering av den fysiska miljön.

2.1.6 Redovisning av anläggningar och objekt i GIS

Länsstyrelsen i Västra Götaland och Kustzonsplaneringen har på sina hemsidor en webbaserad söktjänst, ett slags "tittskåp" tillgängligt för alla: Här kan man bl.a. under avsnittet om kultur hitta uppgifter om kommunernas kulturmiljöer, kulturresevat, kyrkor, hembygdsgårdar, riksintressen, fornlämningar med länkning till fornlämningsregistret, kulturhistoriskt värdefulla sjömärken. Sjömärken och fyrar tillkom i "Gis-tittskåp" under hösten 2009.

"Gis-tittskåpet" är under ständig utveckling och uppdatering.

2.1.7 Kunskapsläget för yngre kulturmiljöer

Vårt nyare kulturarv, yngre än 100 år omfattas inte av fornminneslagen, har inte fullgott skydd. Dessa kulturhistoriska lämningar har en helt annan hotbild än de som har lagligt skydd.

Några exempel:

Rester efter övergiven stenindustri på Otterö.

Stenindustrin

Vår kunskap om stenindustrin och dess historiska process, utvecklingen från 1840-talet till slutet av 1970-talet är god. Det finns litteratur i ämnet, intervjuundersökningar har genomförts och bildinsamling har skett både av läns museet och hembygdsrörelsen.

När det gäller de fysiska lämningarna från stenepoken är däremot kunskapen bristfällig. Kunskap finns hos olika tjänstemän som av olika anledningar haft ärenden som berört stenens landskap. **Men någon inventering av norra Bohusläns fysiska stenhistoria har inte gjorts.** Detta är beklagligt då dessa miljöer har en kraftig hotbild. De ses som attraktiv mark för bostäder, konsertscener mm. Hur man historiskt kan bearbeta dessa miljöer, läsa historien och värdera det kulturhistoriska innehållet har gjorts i liten skala i Sotenäs (Algotsson - Svedberg 2004) men arbetet var alltför begränsat för att kunna utnyttjas i hela granitområdet.

Därför föreslås en grundläggande kommunvis inventering så snart som möjligt av stenbrott, utlastningshamnar, transportvägar, industrirelaterad bebyggelse etc. för att, en gång för alla, skapa det underlag som saknas.

Fjällbebyggelse på Kloppekärr, som ibland är bebodd på sommaren.

Fjällområdenas kulturmarker

På grund av det låga exploateringsstrycket och begränsade ekonomiska resurser har museerna endast sparsamt utfört inventeringar i dessa områden. Kunskapen om fjällområdenas fornlämningsinnehåll är visserligen bättre än kunskapen om utmarksbebyggelse, vägar, ridleder etc. men ännu har ingen vederhäftig sammanställning gjorts.

När vi studerar kartor och fotografier från sekelskiftet 1900, ser vi ett öppet landskap som använts och utnyttjats genom sekler. Stigar, vägrösen, kummel, hägnader var

självklara ingredienser i ett utmarkslandskap som användes för bete, boende och som transportleder mellan jordbrukande områden. Dagens igenväxande fjällområden förpassar spåren in i glömskan. Det ökade trycket från bl. a. etablering av vindkraftverk ökar omedelbart behovet av bättre kunskap.

Därför föreslås inventeringar av samtliga fjällområden avseende ovanstående innehåll. Här bör särskilt noteras i vilken omfattning tidigare fornlämningsinventeringar genomförts.

Mötet med land och hav

Via ort- och platsnamn anar vi ofta var mötet mellan gods och människor har skett. Laholmar, ladhällor, skeppsholmar, korsvikar m.fl. finns det gott om, men den specifika historien känner vi dåligt.

Förutom för användbara ting och säljbara produkter har dessa platser varit kulturernas "vägkorsningar" där idéer, planer, omvärldskunskap har utväxlats genom historien. I äldre litteratur och landskapsbeskrivningar kan vi få kortfattade bilder av förhållandena kring lastageplatser, kajer, hamnar, färskvattenkällor etc.

Idag är många av dessa platser utsatta för hårt tryck i form av småbåtshamnar, kustnära bebyggelse, ledningsdragning för el och vatten mm. Problemet är att vi har dålig kännedom om vilka av alla lastageplatser och omlastningshamnar som kan innehålla spår av historia och som därför förbises.

Den äldre sjöfarten har lämnat en stor mängd spår på platser vi vet var, väl kända och väl utnyttjade natthamnar längre ut i kustbandet. Men för de inre delarna av landskapet, där hav möter fast land, är kunskapen starkt begränsad.

Därför föreslås inventeringar, med början på ett urval platser, som kan lära oss mer om namnens förhållande till spåren vi finner. Här kommer både landbaserad arkeologisk kompetens och marinarkeologisk kompetens att krävas, tillsammans med kunskaper om senare tiders kuthistoria. Genomförandet sker förslagsvis i nära samarbete med namnspecialisterna på DAG (Dialekt- ortnamns- och folkminnesarkivet, Gbg)

Andra intressanta områden som på kort och lång sikt står inför hotbilder är Platser där det funnits trankokerier, silsalterier, tomtningar av olika slag, tegelbruk och andra övergivna gamla industrier, badhus m fl. Här behöver kunskaperna byggas på och sammanställas. Inventeringar behövs göras både i arkiv och fält.

Det moderna samhällets kulturarv

Historien har inget avslut utan pågår ständigt vilket får till följd att även nutida företeelser också kan, och måste, betraktas som en del av vårt kulturhistoriska arv.

Kunskapen om t ex byggnader och konstruktioner inom tillverkningsindustrin, fritidsanläggningar, idrottsanläggningar och moderna flerfamiljshus växer sig starkare inom museerna och därmed grunden för bedömning av ingående kulturhistoriska värden. Här har en omfattande kompetenshöjning skett, inom museerna och Länsstyrelserna, under senare år.

Nu är tid att omsätta denna kompetens till praktisk handling för urval av objekt inom kommunerna. Oftast handlar det om miljöer och objekt i tätorter eller i deras närhet som därmed är tänkbara områden/kvarter för omdaning och utveckling till andra samhällsfunktioner än de traditionella.

Därför föreslås fortsatt, och utvecklad, dialog mellan museerna och kommunerna i frågor som rör modernismens byggande, vad som är viktigt att bevara, vad kulturarvet betyder och hur det kan användas. Klass, genus, generation och etnicitet är viktiga perspektiv.

2.1.8 Besöksmålsutveckling i kommunerna

Det finns en stor variation av besöksmål i varje kommun, ofta framkomna ur enskilda projekt. Efter projekttidens slut är det oftast en hembygdsförening, turistnäring och/eller "kommunen" som förhoppningsvis sköter den långsiktiga skötseln och tillgängligheten. Men det är inte alltid som resurserna finns. Sevärdheternas antal kanske är för omfattande idag, mot bakgrund av vilka vårdresurser som finns, såväl finansiella som personella.

Därför föreslås ske ett urval där sevärdhetens historiska betydelse måste ses som vägledande men där även besöksmålets värde i ett kulturturistiskt perspektiv bör vägleda besluten. Ju mer nyttjad platsen är för den lokala/regionala turismen desto viktigare är den att sköta, hållas tillgänglig och utvecklas i framtiden. Här måste en ökad fadderverksamhet byggas upp för säkerställande av de enskilda sevärdheterna. I denna strävan måste andra organisationer än de traditionella (hembygdsföreningar m.fl.) engageras, t ex. företag som sponsrar t ex. vård av hållristningar, vilket också kan ses som en form av fadderskap.

2.2 Omvärldsanalys

Riksantikvarieämbetet har haft regeringens uppdrag att i en omvärldsanalys beskriva de förändringar och utvecklingstendenser i samhället som kan ha betydelse för kulturarvet och kulturpolitikens utveckling. Syftet var att formulera ett stöd för kulturarbetets långsiktiga strategier(Raä 06:3)

Titeln på Riksantikvarieämbetet omvärldsanalys 2007 är – **"Samverkan för kunskapsutveckling"**, vilket ger en bild av innehållet. Där talar man om samarbete internationellt, nationellt och regionalt. "Globala frågor och internationella samarbeten gör att kulturarv och kulturmiljö sätts in i nya sammanhang - i de utmaningar som samhället ställs inför nu och i framtiden har kulturmiljöarbetet en viktig roll" (Inger Liliequist Riksantikvarie. 2007).

Ledord i analysen är:

- Mötesplatser
- Kreativitet
- Engagemang
- Utveckling
- Samverkan

I sina sammanfattade slutsatser beskriver ämbetet utmaningar för kulturpolitiken "den ska ta tillvara och ge utrymme för människors egen kraft och egna initiativ att använda kulturarv och kulturmiljö på ett mångsidigt och hållbart sätt, där människorna står i centrum"(Raä-06:12)

Detta är skrivit i ganska stora svep, men är tillämpningsbart på de i många fall ideella föreningar som försöker att skapa en bas för den fysiska upplevelsen av delar av vårt kulturarv.

Riksantikvarieämbetet ser möjliga aktörer för samverkan:

- **Kreativ kommunikation av kunskap och forskning:**
Kommunernas kultur, -miljö och byggnadsförvaltningar.
- **Stärkt utbildning och kompetensutveckling:**
Kommunernas kultur –miljö och byggnadsförvaltningar.
- **Utveckling av värden och attraktivitet i platser och landskap:**
Förvaltningar inom kommunerna som hanterar näringsliv, sysselsättning, miljö, samhällsbyggnad och kultur.
- **Attraktiv förvaltning för hållbar utveckling:**
Kommunernas kultur – miljö och byggandsförvaltningar.

Inom kulturarvsområdet behöver det "utvecklas styrmedel och andra verktyg för att den nya kulturarvssynen ska kunna få genomslag i samhällsutvecklingen och realiseras i det dagliga kulturmiljöarbetet,"(Raä-07:15)

Gammal betes- och hagmark på Otterö.

Konsekvenser för kulturarvsområdet enl. Raä 2007

- **En mångfaldig kulturarvssyn**

ett heterogentare samhälle tar form som har fler, synligare och mer differentierade kulturer.

- **Ett landskap i förändring**

Omställningen till ett hållbart samhälle påverkar förutsättningarna för bevarandet och tillvaratagandet av kulturarvet. Stora krav kommer att ställas i fråga om kunskapsbasen för kulturmiljöarbetet

- **En förändrad syn på kulturarvet som resurs**

Nya aktörer influerar och påverkar. Gränsdragningen för slitage på kulturarvet i förhållande till nya brukare, kommer troligen att prövas allt mer. Nya arbetssätt i kulturarvsarbetet behövs, bland annat när det gäller värdering och urval.

- **En breddad kunskapsproduktion**

Kulturarvssektorn kommer att dela tolkningsföreträdet med andra, och myndighetsrollen i kulturarvsarbetet behöver utvecklas och renodlas. Kravet på tillgänglighet till kulturarvet ökar kraftigt.

- **Ett ökat behov av kvalitetssäkrad kunskap**

I kombinationen med de ökade kraven på kvalitetssäkrad information ska finnas tillgänglig blir det viktigt för myndigheterna att ha ett starkt varumärke. Den autenticitet som upplevelsen av kulturarvet och kulturmiljön på plats ger kan komma att värderas högre i framtiden.

- **De nationella miljö kvalitetsmålen**

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har ett övergripande ansvar för att utveckla kultur- miljöarbetet mot bakgrund av de nationella miljö kvalitetsmålen.

Mål som berör våra kommuner och kulturmiljön är bl. a hav i balans, levande kust och skärgård och god bebyggd miljö.

För en miljömässigt hållbar utveckling krävs att miljöns kulturvärden – kulturmiljö kvaliteter - är inbyggda i samhällets förhållningssätt och att kulturmiljön i hela sin bredd ses om en resurs i samhällsutvecklingen.(Raä 2004:3- 7)

Rapporter under olika teman publiceras av Riksantikvarieämbetet som en hjälp för kommunerna och som ger uppdatering på ett lättare sätt, ett exempel är :

"Indikatorer för en levande kust och skärgård", togs fram som ett projektarbete och projektet redovisar i rapporten förslag på indikatorer för att följa Miljö kvalitetsmålen. ("*Hav i balans*", samt "*Levande kust och skärgård*")

Miljömålsarbetet ska baseras på ett uppföljningssystem med indikatorer för att kunna mäta om samhällsutvecklingen går i rätt riktning dvs. om utvecklingen går mot eller fjärrnar sig de nationella miljö målen. I de län som ingått i projektet har vi valt att

använda oss av riksintresseavgränsningar enligt 4:e kapitlet i miljöbalken. (Raä:04:3-7)

- **Kulturlandskapet:**

"Generellt sett bör vikt läggas vid att bevara och lyfta fram de befintliga kulturlandskapselementen, det vill säga stenmurar, vägar och bebyggelse. Vikt bör också läggas vid det fortsatta användandet av de äldre väg- och stigsystemen." (Rydbom, Nordell 07:57)

- **Landskapsbilden:**

Landskapsbilden eller betraktelselandskapet är ett områdes helhetskaraktär. Den visuella upplevelsen av ett landskap utgörs av summan och samverkan mellan de olika landskapselementen. Dessa kan vara terrängformer, åkrar, olika naturtyper, bebyggelse, vägar, alléer, m fl.

2.3 Analys av nuläget

I de tidigare avsnitten har vi presenterat nuläget och även gjort analyser. Här nedan följer en sammanfattning av nulägesanalysen:

- Vi behöver **tillgängliggöra och utveckla kulturarvsmaterialet** som redan finns i kommunerna. Det behövs en sammanhållen struktur och översikt som gäller alla fem kommunerna tillsammans, för bättre planeringsunderlag.
- **Kulturmiljövårdsprogram med handlings- och åtgärdsplaner**, som är politiskt beslutade och som uppdateras varje år, behövs i varje kommun.
- **Öka kunskaperna** speciellt inom de områden där kunskaperna brister: t ex. jordbruks-, skogs- och fjällområdenas kulturarv, som utmarksbebyggelse, rid- och vandringsleder, vinterleder, m fl. Även tidiga industrianläggningar inom sjöfart, fiske, sten, tegel, kvarnar m fl., behöver inventeras och analyseras.
- En **samsyn mellan kulturmiljö- och naturmiljövärden** behöver utvecklas.
- Inför **framtidens nya kulturarv behövs diskussioner** om vad som är viktigt att skaffa kunskap om och bevara för framtiden. Hur ser hotbilden ut för blivande kulturmiljöerna?
- **Vi behöver engagera nya aktörer**, för att inspirera, sprida kunskap och vårda kulturarvet.

3 Framtidsscenario

Det är intressant att fundera på hur kulturmiljöarbetet kommer att se ut i framtiden. Kommer det att fortsätta på samma sätt som idag eller tar det sig nya vägar?

3.1 Scenario 1: "Vi gör som vi brukar....."

Utvecklingen kommer att gå långsamt. Man fortsätter på dagens inslagna väg. Visserligen har fokusering på enskilda objekt minskat till fördel för hela kulturmiljöer. Handläggarna arbetar ofta ensamma och har mycket begränsad tid för fördjupning.

Det är lätt att tappa överblicken och i värsta fall kan följden bli att vissa kulturmiljöer försvinner. Samarbetspartners behövs.

3.2 Scenario 2: "Nu skall vi bli bäst på kultur- och naturarv"

I den bästa av världar utvecklas alla kulturarvsintressenter och myndigheter, till att samverka i gemensamma frågor. Man arbetar konstruktivt och målmedvetet. Samarbetsprojekt mellan hembygdsrörelsen och institutionerna kommer att utvecklas och ligga som grund för bedömning av den specifika kulturmiljöns betydelse.

Samarbetet med naturarvsmyndigheter och intressenter har utvecklats och man känner behov av varandras kunskaper.

Kunskap tas tillvara, levandegörs och sprids. Genom att all kunskap som passar för den digitala tekniken kommer att dokumenteras där, får man snabbt uppgifter om kulturarvet.

Ett faddersystem för "vårda, värna och bevara" kultur- och naturmiljöerna fungerar perfekt. "Faddrarna" känner sig stolta har samarbete med "faddrar" i andra kommuner. De utvecklar också internationellt samarbete!

Besöksnäringen har fått ny inriktning och spännande platser att besöka. De har utvecklat olika teman och samarbetar över kommungränserna, även internationellt.

3.3 Visioner för framtiden

Arbetsgruppen ställer sig bakom de generella punkter som Riksantikvarieämbetet framhåller i sin "Omvärldsanalys 2007".

- **Kreativ kommunikation av kunskap och forskning**
- **Stärkt utbildning och kompetensutveckling**
- **Utveckling av värden och attraktivitet i platser och landskap**
- **Aktivt förvaltande för hållbar utveckling**

De stämmer väl överens med vårt "Scenario 2: "Nu skall vi bli bäst på kultur- och naturarv".

4 Förslag till utveckling

Arbetsgruppen föreslår följande:

- **Att** nuvarande samarbetet fortsätter i kmv-frågor regelbunden form.
- **Att** temagruppen ges ansvar att intensifiera samarbetet mellan kommunerna, och Länsstyrelsen och Västarvet.

- **Att** varje kommun inrättar en arbetsgrupp med företrädare för planeringssidan, kultursidan och Bohusläns museum/Västarvet för regelbundna samtal om projekt, planarbete och omvärldsanalyser.
- **Att** samverkan mellan kulturmiljövård och naturmiljövård förtydligas vilka tillsammans ger kustområdet dess karaktär.
- **Att** kraftsamla kring fortsatt översyn av planer där kulturvärden finns, uppdatera och utveckla synen på kulturvärdena.
- **Att** inspirera nya målgrupper att ta del av mångfalden av kulturvärdena.
- **Att** söka nya former för fadderverksamhet för kulturvärden.
- **Att** öka intresset för internationellt kulturmiljöarbete.

5. Förslag till framtida organisation

Förslag alt.1: Att varje kommun inrättar arbetsgrupp med företrädare för planeringssidan, kultursidan och Bohusläns museum/Västarvet för regelbundna samtal om projekt, planarbete och omvärldsanalyser (såsom ex Tanum).

Förslag alt. 2: Företrädare för kommunerna och kultursektorn tillsammans bygger strategier för utbildning och kompetenshöjning, i första hand riktad till personalgrupper som handlägger ärenden i den fysiska miljön. Här bör också ingå bildande av dialoggrupper för samråd och lärande där så passar.

Kultur- och naturmiljöer innebär inte någon begränsning utan de är en tillgång!

6. Referenser:

Bosam:

Den samordnade planeringen av obrutna kusten i Bohuslän Norra Bohusläns Kustutredning NBK. 1978: Bohusläns samarbetskommitté BOSAM.

Dixon Tomas: Bygga bohuslänskt. Bosam. 1980.

Bohusläns museum:

Arbin Staffan von: Sjöledning för naturgas längs den svenska Västkusten. Marin arkeologisk utredning, etapp 1. Tanums, Sotenäs, Lysekils, Orusts, Tjörns, Kungälv, Öckerös, Göteborgs, Kungsbackas och Varbergs kommuner. Bohusläns museum. Rapport 2007:56. Uddevalla 2008.

Carlsson Helene: Kulturhistoriska miljöer utmed Bohusbanan. Kulturhistorisk utredning. Bohusläns museum. Uddevalla 1994.

Carlsson Helene/Hansen Anders: Bohuslänska gårdar, byggnadstraditioner i ett föränderligt agrarsamhälle. Bohusläns museum. Uddevalla 2003.

Larsson Modin Anita: Se huset. Bohusläns museum. Uddevalla 1986.

Norra Bohusläns kustutredning - Undersökning av kulturhistoriskt värdefulla miljöer inom den obrutna kusten i Bohuslän. Bohusläns museum/Bosam 1977.

Ödby Nordgård. Kulturhistorisk dokumentation. Ödby 1:3 m. fl., Askums socken, Sotenäs kommun. (Nordell Linnes, Rydbom Lars). Bohusläns museum 2007:57.

Länsstyrelsen Västra Götaland:

Agenda Väst - från ord till handling! Länsstyrelsen 2007:59.

Analys av fem översiktsplaner: Strömstad, Tanum, Sotenäs, Lysekil och Munkedals kommun. Länsstyrelsen 2007, sid. 29-32.

Att följa förändringar i kulturmiljön – förslag till metoder för kulturmiljöövervakning inom miljömålet Ett rikt odlingslandskap. Länsstyrelsen 2003:01.

Attityder till kulturarv i Västra Götalands län. Länsstyrelsen 2003:32.

Digitalisering av kommunala kulturmiljövårdsområden. Länsstyrelsen 2005:03.

Hembygdsföreningarna i Västra Götaland - en omvärldsundersökning. Länsstyrelsen 2004:30.

Identitet och livsmiljö. Kultur- och naturarv Västra Götaland. Länsstyrelsen 2005:02. Kulturarv och livskvalitet: om hälsa och kulturella arv. Länsstyrelsen 2003:28.

Kulturarv och lokal förankring – ett seminarium om vårt gemensamma kulturmiljövårdsarbete. Länsstyrelsen 2003:27.

Kulturarv och medborgardialog. Länsstyrelsen 2003:29.

Kulturmiljö och stadsutveckling - Riksintressen i planering och byggande. Länsstyrelsen 2009:36.

Natur- och kulturmiljövård i konflikt eller samverkan – referat och reflektioner kring ett seminarium. Länsstyrelsen 2003:07.

Norra Bohusläns Kustutredning, NBK: Den samordnade planeringen av obrutna kusten i Bohuslän. Slutrapport maj 1978. Länsstyrelsen (NBK -78:35).

Registrering av kulturhistoriska byggnadsinventeringar i Västra Götalands län.
Länsstyrelsen 2006:32.

Tillgänglig kulturmiljö. Länsstyrelsen 2006:51.

Västra Götaland - av historiska skäl. Länsstyrelsen 2001:37.

Riksantikvarieämbetet:

Europeiska landskapskonventionen från 2007. Se Riksantikvarieämbetets hemsida.

För framtidens Kulturarbete: 2006 Omvärldsanalys. Riksantikvarieämbetet.

Hållbart brukande av kust- och skärgårdslandskapet : indikatorsprogram – förslag.
Riksantikvarieämbetet 2009.

Indikationer för levande kust och skärgård – att mäta förutsättningarna för framtidens kulturarv. (Slutredovisning av miljömålsprojekt) Riksantikvarieämbetet 2004:3.
(Moström J., Nilsson D., Schibbye K.)

Kulturarvsskydd - utbildningsplan i kulturmiljövård för kustbevakare.
Riksantikvarieämbetet 2009.

Moström Jerker, Nilsson Daniel, Schibbye Karin: Indikationer för en levande kust och Skärgård – att mäta förutsättningarna för framtidens kulturarv.
Riksantikvarieämbetet 2004:3

Samverkan för kunskapsutveckling. Omvärldsanalys 2007. Riksantikvarieämbetet.

Strid Jan Paul: "Kulturlandskapets språkliga dimension". Riksantikvarieämbetet 1999.

Tillväxt Bohuslän Kustzonsplanering och landskaputveckling:

Omvärldsanalys: För norra Bohuslän. Vilka trender i omvärlden påverkar norra Bohuslän's attraktivitet? 2009:8 . : Tillväxt Bohuslän kustzonsplanering och landskapsutveckling.

Västra Götalandsregionen:

Kultur- och upplevelsesektorn i Västra Götaland. Regionutvecklingssekretariatet, 2008.

Kulturvision för Västra Götaland. Antagen av regionfullmäktige 13 september 2005.

Med kultur som drivkraft. Kultursekretariatet 2009.

Övrigt:

Algotsson Åsa, Swedberg Stig: Sten. Doc. Rio kulturkooperativ. 2004.
Nationell strategi för hållbar utveckling. Miljödepartementet. Skr. 2001/02:172.
(reviderad flera gånger). 2006.

Lind Helena: Sjöbodarna och magasin i Bohuslän. Byggförlaget. 2002.

Länsfokus nr 4/2009, sid. 24-25.

Nu är det dags för våra sjömärken. Atlantica 2007:1, sid. 6-7.

Kulturmiljöunderlag Sotenäs kommun 2009.

Magnusson Terese 2002: Världsarv och Turism. ETOUR, European Tourism Institute
Mitthögskolan. Östersund.

Werne Finn: Bygga i Bohuslän. Stockholm 1983.

Westerlind Ann-Marie 1982 Kustorter i Göteborg och Bohuslän: Bygghörsningsrådet
Länsstyrelsen i Göteborg och Bohuslän.

Westerlind Ann-Marie 1982 Kustorter i Göteborg och Bohuslän och Landskaps-
utveckling.

Westerlind Ann-Marie 2009 Projektbeskrivning - Kustbebyggelse i Bohuslän,
Blekinge och Västernorrland .uppföljning av bebyggelseutveckling -skede 1.

Länkar:***Bohusläns museum:***

www.bohuslansmuseum.se

www.utgangspunkten.se

Utgångspunkten – din väg ut i landskapet.

Kommunerna:

www.lysekil.se

www.munkedalskommun.se

www.sotenaskommun.se

www.stromstad.se

www.tanumskommun.se

Länsstyrelsen i Västra Götaland:

www.lst.se/vastragotaland.se

Härifrån kan man komma vidare till GIS-portalen.

Det finns också mycket information om kulturmiljö.

Riksantikvarieämbetet:

www.raa.se, startsida hos Riksantikvarieämbetet.

www.bebyggelseregistret.raa.se

Här finns ett sökbart bebyggelseregister(BBR),
gäller även kulturhistoriskt värdefulla byggander.

www.raa.se/fornsok/

Här finns ett sökbart fornlämningsregister.

Västarvet:

www.vastarvet.se

Här presenteras hur Västarvet arbetar med regionalt utvecklingsarbete inom natur- och kulturarvsområdet.

Västra Götalandsregionen:

www.vgregion.se Här finns bl.a. regionens Natur- och kulturismprogram.

Foto:

Gunnarsbo: Jan-Olof Karlsson, Munkedal.

Övriga: Eva Kihlberg, Tanum.

7 Bilagor:

Bilaga 1: Sammanställning av inventering av de fem kommunernas, Västarvets och Länsstyrelsens dokumentation av kända kulturmiljöer och objekt, samt litteraturlista.

Bilaga 2: Ann Mari Westerlind: projektansökan "Kustorter i Bohuslän – en uppföljning". Projektet är en del i uppföljningen av miljö kvalitetsmålet om hav i balans och en levande kust och skärgård.

Ann Mari Westerlind genomförde under 1970 och början av 80-talen en brett upplagd studie av Bohusläns kustorter. Studien finns redovisat i 8 kommunrapporter och en huvudrapport "Bebyggelsens tillväxt och framtid".

Inventering:**Bil 1**

Namn: Fyrinventering i Bohuslän

Län: Västra Götalands län

Kommun: Strömstad, Tanum, Sotenäs, Lysekil, Orust, Tjörn, Kungälv, Öckerö, Göteborg

Geografi: Kustkommunerna i gamla Göteborg och Bohuslän

Start: 1977

Slut: 1977

Utförare: Anita Larsson

Institution: Länsmuseum Uddevalla

Uppdrag: Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohuslän

Karaktär: Kategoriinventering, Fyrar

Förvar:

Publikationsförvar: Bohusläns Museum

Publikationsformat: Bok

Tryckår: 1992

Titel: Fyrplatser, Kulturhistorisk undersökning O-län

Författare: Anita Larsson

Utgivare: Länsstyrelsen & Länsmuseum Uddevalla

Strömstad kommun

Namn: Husen i Krokstrand

Län: Västra Götalands län

Kommun: Strömstad

Geografi: Krokstrand

Start: 1977

Slut: 1977

Utförare: Thomas Brandt

Institution: Bohusläns Museum

Uppdrag: Strömstad kommun

Karaktär: Totalinventering, Kust och skärgårdsmiljö.

Förvar: Bohusläns Museum, Strömstad Kommun

Publikationsförvar: Som ovan

Publikationsformat: Stencil

Titel: Rapport 1999

Tryckår: 1999

Författare: Thomas Brandt

Utgivare: Bohusläns Museum

Strömstad kommun

Namn: Rossö/Rundö

Län: Västra Götalands län

Kommun: Strömstad

Geografi: Rossö/Rundö

Start: 1998

Slut: 1999

Utförare: Lars Rydbom

Institution: Bohusläns Museum

Uppdrag: Strömstad Kommun

Karaktär: Totalinventering, Kust och skärgårdsmiljö.

Förvar: Region museum Västra Götaland. Strömstad kommun.

Publikationsförvar: Som ovan

Publikationsformat: Bok

Titel: Rapport 2001:7 Rossö/Rundö Tjärnö sn Strömstad kommun.

Tryckår: 2001

Författare: Lars Rydbom

Utgivare: Bohusläns Museum

Strömstad kommun

Namn: Strömstad centrum, Kulturhistorisk beskrivning av bebyggelsen

Län: Västra Götalands län

Kommun: Strömstad

Geografi: Strömstad centrum

Start: 1978

Slut: 1978

Utförare: --

Institution: Länsmuseet Uddevalla

Uppdrag: Strömstad kommun

Karaktär: Totalinventering, Stad eller annan tätort.

Förvar: Bohusläns Museum, Strömstad kommun

Publikationsförvar: Bohusläns Museum

Publikationsformat: Stencil

Titel: Strömstad kommun, Kulturhistorisk och stadsbildsmässig bekrigning av bebyggelsen i Strömstad centrum.

Tryckår: 1978

Författare: --

Utgivare: Länsmuseet bohuskommunerna byggnadskontor

Sotenäs kommun

Namn: Sotenäs kommun

Län: Västra Götalands län

Kommun: Sotenäs

Geografi: Sotenäs kommun

Start: 1975

Slut: 1975

Utförare: --

Institution: Uddevalla museum

Uppdrag: Landsantikvarie kontoret

Karaktär: Översiktlig inventering, Landsbygd

Förvar: Bohusläns museum, Sotenäs kommun

Publikationsförvar: som ovan

Publikationsformat: Stencil

Titel: Kulturhistorisk undersökning 2. Sotenäs kommun

Tryckår: 1975

Författare: --

Utgivare: Landsantikvarie kontoret

Tanums kommun

Namn: Fjällbacka. Kulturhistorisk undersökning

Län: Västra Götalands län

Kommun: Tanum

Geografi: Fjällbacka. Källvik och Mörhult

Start: 1990

Slut: 1990

Utförare: --

Institution: Bohusläns museum, Tanums kommun

Uppdrag: Tanums kommun

Karaktär: Totalinventering, Kust och skärgårdsmiljö

Förvar: Bohusläns museum

Publikationsförvar: Opublicerad

Publikationsformat: –

Titel: Kulturhistorisk undersökning, inventering i Fjällbacka preliminär rapport

Tryckår: 1991

Författare: –

Utgivare: Bohusläns museum

Tanums kommun

Namn: Vadbodar i Tanums skärgård

Län: Västra Götalands län

Kommun: Tanum

Geografi: Tanums kommun skärgården

Start: 1999

Slut: 1999

Utförare: --

Institution: Bohusläns museum

Uppdrag: Länsstyrelsen Västra Götalands län

Karaktär: Kategori inventering, Kust och skärgårdsmiljö

Förvar: Bohusläns museum

Publikationsförvar: Bohusläns museum

Publikationsformat: Opublicerad

Titel: Vadbodar i Tanums skärgård. Inventeringsrapport med projekteringsförslag.

Tryckår: 1999

Författare: Björn Ohlén

Utgivare: Bohusläns museum

Tanums kommun

Namn: Bebyggelse i världsarv Tanum

Län: Västra Götalands län

Kommun: Tanum

Geografi: Tanum, Världsarvsområdet

Start: -

Slut: -

Utförare: Lars Rydbom

Institution: Bohusläns museum

Uppdrag: Länsstyrelsen i Göteborg och Bohuslän

Karaktär: Totalinventering, Landsbygd

Förvar: Bohusläns museum. Tanums kommun.

Publikationsförvar: Opublicerad

Publikationsformat: –

Titel: Bebyggelse i Världsarv.

Tryckår: --

Författare: Lars Rydbom

Utgivare: Bohusläns museum.

Tanums kommun

Namn: Grebbestad

Län: Västra Götalands län

Kommun: Tanum

Geografi: Grebbestad centrala delen.

Start: 1988

Slut: 1988

Utförare: Agneta Eriksson och Lars Rydbom.

Institution: Bohusläns museum.

Uppdrag: Tanums kommun

Karaktär: Totalinventering

Förvar: Bohusläns museum, Tanums kommun.

Publikationsförvar: Opublicerad

Publikationsformat:---

Titel: ---

Tryckår: ---

Författare: ---

Utgivare: ---

Munkedals kommun

Namn: Munkedals kommun, Kulturminnesvårdsprogram.

Län: Västra Götalands län

Kommun: Munkedal

Geografi: Munkedals kommun

Start: 1994

Slut: 1994

Utförande: ---

Institution: --

Uppdrag: Munkedals kommun

Karaktär: Översiktsplanering, Stad eller annan tätort. Landsbygd

Förvar: Munkedals kommun.

Publikationsförvar: Opublicerad

Publikationsformat: Stencil

Titel: Kulturminnesvårdsprogram för Munkedals kommun Del1-3

Tryckår: 1994

Författare: --

Utgivare: Munkedals kommun. Remissupplaga våren 1994. Urvalet av miljöer och objekt baseras på befintligt kunskapsunderlag. Ingen inventering i anslutning till KMV-programet.

Strömstad kommun

Namn: Strömstad kommun, Handläggarestöd och kulturhistoriskt underlag.

Län: Västra Götalands län.

Kommun: Strömstad

Geografi: Strömstads kommun

Start: 2002

Slut: 2002

Utförande: Thomas Brandt , Kristina Lindholm och Lars Rydbom.

Institution: Bohusläns museum.

Uppdrag: Strömstad kommun

Karaktär: Översiktsinventering, Stad eller annan tätort. Landsbygd kust och skärgårdsmiljö.

Förvar: Strömstad kommun.

Publikationsförvar: Strömstad kommun.

Publikationsformat: Stencil

Titel: Kulturmiljöer och Kulturmiljöarbete i Strömstad – handläggarestöd och kulturhistoriskt underlag.

Tryckår: 2002

Författare: Thomas Brandt, Kristina Lindholm och Lars Rydbom.

Utgivare: Bohusläns museum. Kulturmiljövårdsprogram. Urvalet av miljöer och objekt baseras på befintligt kunskaps underlag. Ingen inventering i anslutning till KVM-programmet.

Lysekils kommun

Namn: Lysekils kommun. Historia och program för vård och bevarande.

Län: Västra Götalands län.

Kommun: Lysekil

Geografi: Lysekils kommun

Start: okänt

Slut: okänt

Utförande: Anita Larsson och Kerstin Olsson

Institution: Bohusläns museum.

Uppdrag: Översiktinventering

Karaktär: Som ovan, Kust och skärgårdsmiljö. Landsbygd. Stad eller annan tätort.

Förvar: Lysekils kommun

Publikationsförvar: Lysekils kommun

Publikationsformat: Bok

Titel: Kulturmiljöer i Lysekils kommun. Historia och program för vård och bevarande.

Tryckår: 1992

Författare: Anita Larsson och Kerstin Olsson

Utgivare: Kulturmiljövårdsprogram. Urvalet av miljöer och objekt baseras på befintligt kunskapsunderlag. Ingen inventering i anslutning till KMV-programet.

Tanums kommun

Namn: Tanums kommun. Kulturminnesvårdprogram.

Län: Västra Götalands län.

Kommun: Tanum

Geografi: Tanums kommun.

Start: 1984

Slut: 1984

Utförande: Agnetha Ericsson

Institution: Bohusläns museum.

Uppdrag: Tanums kommun.

Karaktär: Översiktlig inventering. Stad eller annan tätort. Landsbygd. Kust och skärgårdsmiljö.

Förvar: Tanums kommun.

Publikationsförvar: Tanums kommun.

Publikationsformat: Bok

Titel: Tanum- Kulturmijövärdprogram för Tanums kommun.

Tryckår: 1984

Författare: Agnetha Ericsson

Utgivare: Tanums kommun. Urvalet av miljöer och objekt baseras på befintligt kunskapsunderlag. Ingen inventering i anslutning till KMV-programmet.

Lysekils kommun

Namn: Sjöbol - Humlekärr

Län: Västra Götalands län

Kommun: Lysekils kommun

Geografi: Sjöbol och Humlekärr

Start: 1971

Slut: 1972

Utförande: Britt-Marie Tenghoff och Ulrika Thoresen

Institution: Bohuslänska fornminnessällskapet, Vikarvet

Uppdrag: Scanraff

Karaktär: Totalinventering, Kust och skärgårdsmiljö

Förvar: Kopia av inventeringen finns i Bohusläns museums bibliotek.

Publikationsförvar: Opublicerad

Publikationsformat: -

Titel: -

Tryckår: -

Författare: -

Utgivare: -

Lysekils kommun

Namn: Miljöprogram Kornöarna

Län: Västra Götalands län

Kommun: Lysekil

Geografi: Kornöarna

Start: Okänt

Slut: Okänt

Utförande: -

Institution: -

Uppdrag: Lysekils kommun

Karaktär: Totalinventering, Kust och skärgårdsmiljö

Förvar: Lysekils kommun. Bohusläns museum.

Publikationsförvar: Lysekils kommun.

Publikationsformat: Stencil

Titel: Lysekils kommun. Miljöprogram för Kornöarna. Råd och Riktlinjer för den kulturhistoriska miljön

Tryckår: 1978

Författare:-

Utgivare: Bohusläns museum.

Tanums kommun

Namn: Kämpersvik och Vaddö

Län: Västra Götalands län

Kommun: Tanum

Geografi: Kämpersvik och Vaddö

Start: 1973

Slut: 1973

Utförande: -

Institution: Länsmuseum Uddevalla

Uppdrag: Tanums kommun

Karaktär: totalinventering

Förvar: Tanums kommun. Bohusläns museum. Kust och skärgårdsmiljö. Landsbygd.

Publikationsförvar: Bohusläns museum. Tanums kommun.

Publikationsformat: stencil

Titel: Kämpersvik-Veddö. Kulturhistorisk utredning för områdesplan.

Tryckår: 1978

Författare:-

Utgivare: Länsmuseum Uddevalla.

Litteratur- och inventeringslista

Allmänt:

Arbin Staffan von: Sjöledning för naturgas längs den svenska Västkusten. Marin arkeologisk utredning, etapp 1. Tanums, Sotenäs, Lysekils, Orusts, Tjörns, Kungälv, Öckerös, Göteborgs, Kungsbackas och Varbergs kommuner. Bohusläns museum. Rapport 2007:56. Uddevalla 2008.

Carlsson Helene: Kulturhistoriska miljöer utmed Bohusbanan. Kulturhistorisk utredning. Bohusläns museum.. Uddevalla 1994.

Carlsson Helene/Hansen Anders: Bohuslänska gårdar, byggnadstraditioner i ett föränderligt agrarsamhälle. Bohusläns museum. Uddevalla 2003.

Dixon Tomas: Bygga bohuslänskt. Bosam . 1980.

Elling Bengt/Lars Kullbratt: Kungsvägen genom Bohuslän. Vägverket 150 år. 1841-1991. En historisk tillbakablick. Vägverket. Göteborg 1991.

Hagman Tore/ Edman Stefan: Västkust, från Nidingen till Koster. Stockholm 2004.

Hasslöf Olof: Lokaltradition och centraldirigering i kustbebyggelse. Göteborg 1977.

Larsson Modin: Se huset. Bohusläns museum. Uddevalla 1986.

Lind Helena: Sjöbodar och magasin i Bohuslän. Byggförlaget. 2002.

Werne Finn: Bygge i Bohuslän. Stockholm 1983.

Westerlind AnnMari: Fiskelägen i Bohuslän. Den nordiska trästaden, 21. Stockholm 1972.

Westerlind AnnMari: Kustorter i Göteborgs och Bohuslän. Bebyggelsens tillväxt och framtid. Byggeforskningsrådet T3:1983.

Tanum:

Florén Stig: Missionshus i Tanums och Strömstads kommuner. Uddevalla 2005.

Wengström Per: Beskrifning öfver äldre del av vägsträckan Tormoseröd – Korpeskogen – Hovsäter. Göteborg 2008.

Bil 2

Kustbebyggelse i Bohuslän, Blekinge och Västernorrland - uppföljning av bebyggelseutvecklingen - skede 1

Projektets bakgrund

Bygghörsrådsrådet och länsstyrelsen i dåvarande Göteborgs och Bohus län finansierade en studie av bebyggelseutvecklingen i samtliga kustorter i länet i slutet av 1970-talet. Studien "Kustorter i Bohuslän" resulterade i en huvudrapport "Bebyggelsens tillväxt och framtid", där bakgrunden till bebyggelseutvecklingen längs kusten beskrevs översiktligt från medeltiden och fram till 1970-talet samt i åtta kommunrapporter där bebyggelseutvecklingen beskrevs i sammanlagt 70 kustorter. Av innehållet i de nio rapporterna framgår tydligt hur och varför den för Västra Götaland karaktäristiska kustbebyggelsen vuxit fram och förändrats under århundraden.

Utvecklingen i kustorterna efter 1980 har varierat. Trycket på kustzonen har ökat. Intresset för naturvård, fritidsverksamheter, vindkraft, turism och permanentboende med mera ska samsas om utrymmet. Vad som verkligen hänt är oklart. Med utgångspunkt i rapporterna från 1970-talet kan studier genomföras av vad som hänt under 30 år.

Även i andra delar av landet har bebyggelsetrycket i kustzonerna ökat. I Blekinge kan det område som tidigare utnyttjats för militära ändamål successivt utnyttjas för bebyggelse och friluftsliv. I Västernorrland har bebyggelsetrycket ökat i anslutning till de tidigare fiskelägena inom världsarvet Höga Kusten. Liknande studier inom dessa områden kan möjliggöra intressanta jämförelser, eftersom utvecklingen både historiskt och i nutid haft olika förlopp och intensitet.

Syfte

En uppföljning av tillståndet för bebyggelsen i några kust- och skärgårdsområden har flera syften.

Miljömålsuppföljning

Sedan 1999 finns krav på uppföljning av miljö kvalitetsmålen både för Levande kust och skärgård och för God bebyggd miljö. En uppföljande studie av utvecklingen i några kust- och skärgårdsområden kan betraktas som en del i länsens uppföljning av de regionala miljö kvalitetsmålen och på längre sikt en utveckling av och komplement till Riksantikvarieämbetets indikatorer för "Hållbart brukande av kust- och skärgårdslandskapet".

Underlag för översiktlig kommunal planering

I många kommuner behövs en uppdatering av de kommunala översiktsplanerna. Enligt studier genomförda av Riksantikvarieämbetet saknas ofta tillfredsställande planeringsunderlag för kulturmiljön. Rapporterna från 1970-talet har på många håll använts i den kommunala planeringen. Aktuella

uppgifter skulle därför vara till stor nytta för kommunerna. Därmed kan en knytning också göras till delmål 1 för miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö ”Senast 2010 ska fysisk planering och samhällsutveckling baseras bland annat på strategier och program för hur estetiska och kulturhistoriska värden ska tas tillvara och utvecklas”.

Underlag för strategisk kustzonsplanering

I Västra Götaland pågår samverkansprojektet ”Tillväxt Bohuslän” och utvecklingen av ett Natur- & kulturturismprogram. I Blekinge bedrivs projektet ”Blekinge arkipelag” med syfte att bilda ett biosfärområde i Blekinge kust och skärgårdslandskap och i Västernorrland bedrivs samarbetsprojektet ”Världsarv i samverkan 63 grader Nord”. Resultatet från den uppföljande studien kan användas i dessa sammanhang vid diskussioner om hur kust- och skärgårdsbebyggelsen kan utvecklas på ett långsiktigt hållbart sätt.

Information till fastighetsägare och allmänhet

Ett kulturmiljöunderlag som kan användas för kommunal planering bör innehålla uppgifter som sätter in platsen i sitt regionala sammanhang och uppgifter som beskriver historiska karaktärsdrag som bör tas tillvara i den framtida utvecklingen. DIVE-metoden för kulturmiljöanalyser och planeringsunderlag har utarbetats genom nordiskt samarbete 2003-2008. Resultatet från de studerade kust- och skärgårdsområdena kan fördel presenteras enligt DIVE-metoden som bygger på kommunikation och lättillgänglig information för politiker och kommuninnevånare.

Diskussioner om bevarande och utveckling av kulturmiljön

Inom kulturmiljösektorn pågår ständiga diskussioner dels om bevarande och tillvaratagande dels om hur kulturarv och kulturmiljö kan vara en resurs för hållbar utveckling. En uppföljning av vad som hänt i kust- och skärgårdsområden som redan på 1970-talet ansågs ha högt kulturhistoriskt värde kan bli ett intressant inlägg i den diskussionen och ett underlag för länets strategiska kulturmiljöarbete.

Projektets omfattning

Materialinsamling

Det naturligt att börja med en genomgång av det material som togs fram och presenterades i början av 1980-talet i Bohuslän. Tanken är att kunna jämföra tidigare förhållanden med dagsläget. I bilagan finns en kommunvis genomgång av det material som finns för kustkommunerna i Västra Götaland och ett förslag till vad en komplettering kan innefatta.

- Översiktskartorna visar bebyggelseutbredningen 1930 och 1970. De kan kompletteras med dagsläget.
- Detaljkartorna visar användning och fasadmateriäl på 1970-talet. De kan kompletteras med dagsläget.
- Äldre foton från sekelskiftet 1900 och framåt kan kompletteras med nytagna foton.
- Detaljerna av typiska byggnadselement – kan uppdateras.
- Befolkningssiffror finns för olika tidsintervall. Komplettering kan göras med dagsaktuella siffror.

Efter diskussioner med representanter för länsstyrelserna, länsmuseet och kommunerna genomförs en detaljerad uppföljning i tre orter i varje kommun. Arbetet påbörjas i den norra delen av länet under 2010.

Parallellt genomförs en genomgång av tillgången på underlag i Blekinge och Västernorrland och en bedömning av arbetsinsatsen för att kunna göra genomföra jämförande utvecklingsstudier i dessa områden och i södra Bohuslän under 2011.

Bearbetning

Det insamlade materialet kan bearbetas och användas för diskussioner om **länens** regionala "identitet", utvecklingen i riksintresseområden, bevarande kontra utveckling, förutsättningarna för natur- och kulturturism med mera. Det kan också i ett senare skede utvecklas till en nationell uppföljningsmetod som beskriver hur fysiska bebyggelsemiljöer förändras under en tidsperiod på 25 - 30 år och vara ett komplement till Riksantikvarieämbetets förvaltningsindex som är knutet till statistik.

Etapp 1

Startmöte

Tillgången på befintligt underlagsmaterial undersöks i Blekinge och Västernorrland.

Kartmaterial, fotografier och befolkningsuppgifter i **utvalda orter i Bohuslän** sammanställs kommunvis som underlag för kommunernas översiktliga planering.

Etapp 2

Det insamlade materialet **från Bohuslän** sammanställs och analyseras för som underlag dels för regionalt kustzonsarbete i Västra Götalands län och för rådgivning och information på Bohusläns museum. **Erfarenheter och behovet av liknande underlag i Blekinge och Västernorrland diskuteras vid ett gemensamt seminarium i Västernorrland.**

Etapp 3

Arbetsmetoden utvärderas som ett komplement till Riksantikvarieämbetets förvaltningsindex och ett led i uppföljningen av miljömålet God bebyggd miljö – regionalt och nationellt – vid ett seminarium i Blekinge.

Några frågor att diskutera är: Vilken typ av indikatorer ger den bästa bilden av bebyggelseutvecklingen på lång sikt? Är det någon skillnad på utvecklingen i riksintresseområden och övriga områden? Har restriktioner i form av bevarandeplaner haft någon betydelse för utvecklingen? Hur ska senare tillkommen bebyggelse värderas?

Samband med andra projekt och aktiviteter

Uppföljningen är ett led i **länsstyrelsernas** ansvar för det regionala miljömålsarbetet men kommer även att ge kommunerna underlag till formulering

av lokala mål och åtgärdsprogram samt att ta fram indikatorer för uppföljning av de regionala miljömålen.

Genomförandemässigt kommer projektet förslagsvis att anknytas till satsningen ”Tillväxt Bohuslän/Integrerad kustzonsplanering” där metoder för samverkan mellan fem kommuner i norra Bohuslän och med regionala och statliga myndigheter utvecklas så att regional utveckling och tillväxt, översiktlig planering och miljöpolitik kopplas ihop.

Projektet kommer även bidra till det regionala programmet för natur- och kulturturism i Västra Götaland, bl a genom att underlätta bedömningen av på vilket sätt turismen påverkar bebyggelseutvecklingen i orterna längs kusten.

Beträffande Blekinge län kommer uppföljningen att kunna bidra till det regionala arbetet med att bilda ett biosfärområde i Blekinge kust och skärgårdslandskap, ”Blekinge arkipelag”. I Västernorrland kommer uppföljningen förslagsvis att knytas till samarbetsprojektet ”Världsarv i samverkan 63 grader Nord” i Västernorrland.

Uppföljningen kommer också att kunna utgöra betydelsefull referens till projektet med att utveckla ett gemensamt program för miljöövervakning mellan Boverket, Riksantikvarieämbetet och Socialstyrelsen.

Slutligen kommer uppföljningen att genomföras i samverkan med Riksantikvarieämbetets, m fl projekt om att utveckla ett förvaltningsindex som metod vid uppföljning och fördjupningar. Kommunerna i norra Bohuslän kommer att utföra pilotområden för ett förvaltningsindex som kopplas till strandskyddsdispenser i heta, svala, neutala m fl områden.

Tidplan

Projektet genomförs och i två olika skeden – i norra respektive södra delen av Bohuslän samt i Blekinge och Västernorrland. Nedanstående beskrivning avser arbetet under 2010 – skede 1.

Etapp 1 mars – sept 2010

Startmöte

Genomgång av befintligt material i Blekinge och Västernorrland.

Val av orter i norra Bohuslän.

Materialgenomgång, Fälthinventering.

Sammanställning till kommunalt planeringsunderlag.

Presentation vid seminarium i Västra Götaland

Etapp 2 okt - nov 2010

Analys och sammanställning av materialet som underlag för regionalt kustzonsarbete med kulturmiljöfrågor.

Diskussioner vid seminarium i Västernorrland.

Sammanställning av delrapport

Etapp 3 dec 2010

Utvärdering av arbetsmetoden för nationell miljömålsuppföljning.

Diskussioner på seminarium i Blekinge.

Sammanställning av delrapport

Metoder

Etapp 1

Startmöte

Insamling och genomgång av befintligt underlagsmaterial i Blekinge och Västernorrland.

Bedömning av behov av ytterligare studier.

Genomgång av Ortsbeskrivningarna i befintliga rapporter från Bohuslän – val av orter, variabler för uppföljning samt presentationsmetod (kartstudier, foton, intervjuer mm)

Nedladdning av aktuella kartor

Fältnarbete – inventering och återbesök

Intervjuer med kommunala och regionala företrädare

Sammanställning i pdf-form till planeringsunderlag enligt DIVE-metoden: jämförelser av kartor och fotografier samt analyserande karaktärsbeskrivning och samråd med länsstyrelse och kommuner.

Presentation vid regionalt seminarium.

Etapp 2

Analys av resultatet av det insamlade materialet.

Genomgång av relevanta nationella och regionala strategier för tillvaratagande och utveckling av kulturmiljö i kust- och skärgårdsområden.

Analys och förslag till kriterier för en regional kustzonstrategi vad gäller bebyggelsefrågor.

Diskussioner och samråd vid interregionalt seminarium.

Sammanställning av delrapport i pdf-form.

Etapp 3

Sammanställning av erfarenheter från det praktiska fältarbetet och jämförelser med statistikinsamling.

Diskussioner och samråd i seminarieform om nyttan av de kriterier som följts upp med nationella och regionala myndigheter samt om möjligheter till återkommande uppföljning.

Sammanställning av delrapport i pdf-form.

Budget

Etapp 1

Startmöte

Genomgång av material (12 orter i O-län samt områden i K-län och Y-län)
Fältarbete

Presentation vid seminarium

Arbets tid	240 000 kr	
Resor	30 000kr	
Material	30 000kr	300 000 kr

Etapp 2

Genomgång av material

Analys och förslag

Samrådsseminarium

Delrapport

Arbets tid	80 000 kr	
Resor	10 000 kr	90 000 kr

Etapp 3

Erfarenhetssammanställning och jämförelser med RAÄ:s projekt

Seminarium

Delrapport

Arbets tid	50 000 kr	
Resor	10 000 kr	60 000 kr

Kostnaderna för etapp 1 beräknas för sammanlagt fyra dagars arbete för två personer per ort i **Bohuslän** vilket inkluderar genomgång av befintligt material, fältinventering, återbesök och sammanställning av resultatet i pdf-form. Reskostnaderna innefattar faktiska kostnader för resor och logi för två besök per ort. Kostnader för material innefattar ekonomiska kartor, fotobearbetning mm. **Kostnaderna innefattar även en genomgång av befintligt material från Blekinge och Västernorrland samt startmöte.**

Kostnaderna för etapper innefattar arbetet med en jämförande sammanställning av det insamlade materialet och en orsaksanalys som underlag för diskussioner vid ett interregionalt seminarium samt reskostnader för seminariedeltagare och länsstyrelsemedarbetare från flera län.

Kostnaderna för etapp 3 innefattar arbetet med en analys och sammanställning av resultatet i form av en metod för beskrivning av fysisk förändring av bebyggelse och en jämförelse med resultatet av statistiska studier. Reskostnaderna inkluderar resor till ett nationellt seminarium.

Medel för projektet beräknas kunna inkomma på nedanstående sätt:

Medel från kommunerna i Bohuslän	100 000 kr
Regionala MM-medel	50 000 kr
Nationella MM-medel	200 000 kr
Regionala "Tillväxt-medel"	100 000 kr

Totalt

450 000 kr

Referenser

Skriftliga rapporter i urval:

- Nio befintliga rapporter om Kustorter i Bohuslän
- Rapporter om kulturmiljöunderlag i planeringen producerade av Boverket och Riksantikvarieämbetet
- Vägledning om DIVE-metoden

Bilaggt finns uppgifter om det underlag som är tillgängligt i rapporterna om Bohusläns kustorter.

	Be-	fint-	ligt			Komp-	lete-	ring		
Kommun och kustsamhälle	Över-sikts-kartor	De-talje-rade kartor	Äldre foton	De-taljer	Öv-rigt	Över-sikts-kartor	De-talj-karta	Fo-ton	De-tal-jer	Be-folk-ning
Strömstad										
Kosteröarna	x		x	x	Be-folkn	x		x		x
Ramsö	x		x			x		x		
Råssö	x		x	x	Be-folkn	x		x		x
Tanum										
Resö	x		x			x		x		
Sannäs	x		x	x		x		x		
Havstenssund	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Ulmekärnsand	x					x		x		
Grebbestad	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Kämpersvik	x		x	x		x		x		
Dyngö	x		x			x		x		
Kalvö	x		x			x		x		
Fjällbacka	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Hamburgsund	x		x	x	Be-folkn	x		x		x
Heestrand	x		x	x		x		x		
Sotenäs										
Bovallstrand	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Ulebergshamn	x		x	x		x		x		
Hunnebostrand	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Väjern	x		x			x		x		
Hasselösund	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Smögen	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Kungshamn	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Hovenäset	x		x	x	Be-folkn	x		x		x
Malmö	x		x	x	Be-folkn	x		x		x
Lysekil										
Lilla Kornö	x	x	x			x	x	x		
Stora Kornö	x	x	x			x	x	x		
Skalhamn	x		x	x		x		x		
N Grundsund	x			x		x		x		
Fiskebäckskil	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Östersidan	x	x	x	x		x	x	x		
Stockevik	x		x			x		x		
Gåsö	x		x			x		x		
Grundsund	x	x	x	x	Be-folkn	x	x	x		x
Rågårdsvik	x	x	x	x		x	x	x		

	Be-	fint-	ligt			Kom	lete-	rin		
Kommun och kustsamhälle	Över- sikts- kartor	De- talje- rade kartor	Äldre foton	De- tal- jer	Öv- rigt	Över- sikts- kartor	De- talj- karta	Fo- ton	De- tal- jer	Be- folk - nin g
Orust										
Ellös	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Gullholmen	x	x	x		Be- folkn	x	x	x		x
Råö	x		x			x		x		
Stocken	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Hälleviksstrand	x	x	x	x	Be- folkn	x	x	x		x
Käringön	x		x		Be- folkn	x	x	x		x
Edshultshall	x	x	x	x	Be- folkn	x	x	x		x
Mollösund	x	x	x	x	Be- folkn	x	x	x		x
Tjörn										
Björholmen	x	x	x	x		x		x		
Kyrkesund	x	x	x	x	Be- folkn	x	x	x		x
Skärhamn	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Nordviksstrand	x		x	x		x		x		
Flatholmen	x		x	x		x		x		
Stockevik	x		x	x		x		x		
Bleket	x	x	x	x	Be- folkn	x	x	x		x
Klädesholmen	x	x	x		Be- folkn	x	x	x		x
Rönnäng	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Tjörnekalv	x	x	x		Be- folkn	x	x	x		x
Stora Dyrön	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Åstol	x	x	x		Be- folkn	x	x	x		x
Öckerö										
Rörö	x		x		Be- folkn	x		x		x
Hyppeln	x	x	x		Be- folkn	x	x	x		x
Knippla	x	x	x		Be- folkn	x	x	x		x
Hälsö	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Öckerö	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Hönö	x	x	x	x	Be- folkn	x	x	x		x

	Be-	fint-	ligt			Kom	lete-	rin		
Kommun och kustsamhälle	Över- sikts- kartor	De- talje- rade kartor	Äldre foton	De- tal- jer	Öv- rigt	Över- sikts- kartor	De- talj- karta	Fo- ton	De- tal- jer	Be- folk - nin g
Fotö	x		x		Be- folkn	x		x		x
Björkö	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Kalvsund	x		x		Be- folkn	x		x		x
Göteborg										
Asperö	x		x	x	Be- folkn	x		x		x
Brännö	x		x			x		x		
Köpstadsö	x	x	x	x		x		x		
Styrsö	x	x	x		Be- folkn	x	x	x		x
Donsö	x	x	x		Be- folkn	x	x	x		x
Vrångö	x		x		Be- folkn	x		x		x